

Բ Ա Ն Ա Ս Ի Ր Ա Կ Ա Ն

ՆԿԱՐԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ

Ձեռագրաց Ս. Թովմայ առաքելոց վանուց եւ եկեղեցեացն Վերին Ագուլեաց. եկեղեցւոյն Տանակերտ գեղջ եւ անձանց մասնաւորաց.

(Արտատպման, Թարգմանութեանց եւ ամեն իրաւունք վերապահուած են աշխատասիրողին)

Ե Ր Կ ՈՒ Խ Յ Օ Ս Ք

1906—7 թ-ին լինելով Վ. Աղուլիսի Ս. Թովմա առաքելոյ վանքի վանահայր՝ հաւաքեցի թէ՛ վանքի, թէ՛ աեղական եկեղեցիների և թէ՛ մասնաւոր անձանց մօտ գտնուած հայերէն ձեռագրերի յիշատակարանները, որ այսօրուանից պարբերաբար լոյս կը տեսնեն «Արարատ»ում:

Այս առթիւ պարտք եմ համարում տալ հետեւեալ տեղեկութիւնը: Վանքի ձեռագրերը կրում են թուահամարներ, որ հանդուցեալ Գրիգոր վարդապետ Տէր Ստեփանեանի (Պաշտենի մականունով) վանահայրութեան օրով և նրա յանձնարարութեամբ դրել է նրա եղբորորդին: Բայց դժբախտաբար իմ տեսած ձեռագրերի թիւը չէր համապատասխանում նրանց վրա դրուած ամենաբարձր համարին: Ձեռագրերից մին կրում է 89 համարը, մի ուրիշը 90, մինչդեռ ձեռագրերի թիւը ընդ ամենը 58 է. պակասում է ուրեմն 32 ձեռագիր, որոնց բովանդակութիւնն ինձ յայտնի չէ, բայց համարները լինելու էին հետեւեալները—11, 12, 13, 19, 20, 30, 36, 44, 52, 59, 62, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 75, 77—78. ինչպէս պիտի տեսնուի թ. 74 ձեռագրի մի յիշատակարանից, դրուած հանդուցեալ Գրիգոր վարդապետի եղբորորդի Գէորգ Կոստանեան Տէր Ստեփանոսեանից. ձեռագրերի կարգաւորումը տեղի է ունեցել 1898 թուի ամբանը, ուրեմն 32 ձեռագիր կորել է ընդամենը ութ տարուայ ընթացքում: Անկորուստ մնացած ձեռագրերից երկուսը կրում են միեւնոյն համարը—60. այլապէս կորածների թիւը պիտի լինէր 33.

Բացի յիշատակարանների ընդօրինակութիւնից, որ կատարուած է ըստ ամենայնի Շոյնուրեամբ եւ անբերի, տրուած

են և համառօտ տեղեկութիւններ ձեռագրերի որպիսութեան և առանձնայատկութեանց մասին. մի քանիսը նկարագրուած են մանրամասնօրէն, ինչ որ տեղի կունենար բոլոր ձեռագրերի նկատմամբ, եթէ ինձնից անկախ պատճառներ խոչընդոտ չլինէին:

Արտաքոյ վանքի գտնուած ձեռագրերը թէ նկարագրուած են մանրամասն և թէ յիշատակարաններն են զրի առնուած:

Մեսրոպ վ. Մաքսուհեան.

1911 Վետր. 9.

Փարիզ.

Թ. I

Աւեսարան.

Թ/թք՝ 251.

30×21. կշկ. սկզբի կողը ծածկուած 5 արծաթ խաչերով. խաչերից մին՝ զարդարած 5 ապակեայ ակերով, մեծ է և գտնուում է մէջտեղում, իսկ միւս չորսը՝ նրա շուրջը. Կողի չորս՝ անկիւններում և մէջտեղի խաչի գլխին կայ մի մի արծաթ հրեշտակ, բմբկ. թղթ. բլգ.—Մտթ. Մրկ. և Յովհ. աւետարանչաց պատկերներն հանուած. ունի գեղեցիկ դրուագներ. Թւգ. ՌՃԺ (=1110, 1661). Տըփ-խիս. գրիչ Աղամալ Զուղայեցի.

Յիւստակարան.

249ա. ՎՓառք եղակի եռահիւսակ
Գրեցաւ Սբ աւետարանս ձեռամբ նուստ և յետին գրչի Աղամալ Զուղայեցի, մեղապարտ և ունայնագործ մե-
լանաւորի, ի թուաբերութեանս ասքանաղեան և արեթա-
կան տուժարի, ՌՃ և Ժ և ի գալստենէ Կենարարին ՌՈԿԵ,
ի ստոյգ և յընտիր օրինակէ, ևս առաւել ի համաբայիցն,
զի գաղափար սօրին էր, ի դրանէ կամակատար աստուա-
ծածնէ, և Մօզնոյ սրբոյն գէորգեա զօրաւարէ եկղջւոյ,
ի յաշխարհս վրաց, ի մայրաքղքս տիփիս, ընդ հովանեաւ
բարձրակառոյց փաշիվանիցս որ յանուն սուրբ աստուա-

ծածնին և ամենափրկչին՝ ի հայրապետութեանն Մ̄ր
 Էջմիածնի, տեառն յակովբին. եւ առաջնորդութեանն այսմ
 նահանգի Սանահնոյ Սարգիս եպիսկոպոսին. եւ հաղթա-
 տոյ Աւետիս եպիսկոպոսին. եւ ի թագաւորութեանն վրաց՝
 Բագրատունեան ցեղէ Շահնուազ խանին. և Մարիամ Դի-
 տօփալին, զոր Տ̄ր Ք̄ս պահեսցէ ի կամս սղորմութեան
 իւրոյ Ամէն. Արդ՝ այսմ աստուածապատում և քրիստո-
 սաւանդ տառիս ցանկացող եղեալ բարեպաշտ և աստուա-
 ծասէր Պարոն Բէժանն, և ամուսինն իւր զպարոն Լէլօն,
 որ ետուն գրել զսուրբ աւետարանս յիշատակ հոգւոց իւ-
 ր̄ց. Արդ՝ որք հանդիպիք սմա ընթեռնելով կամ գաղա-
 փար առնելով՝ յիշեալիք ի մաքրափայլ յաղօթս ձեր զպա-
 րոն Բէժանն որ է ինքն Թումանի որդի, նասրու թոռն
 պարոն Ղօրխմազի որդի, և կողակիցն իւր Մեծ Զահանչի
 որդի պարոն Ղանդուրալու դուստր պարոն Լէլօն և դուստրն
 իւր Խօրիչանն և մայրն իւր զպարոն Թինաթինն. եւ եղ-
 բայրն իւր զպարոն Զալին, և կողակիցն իւր Քէթէւանն.
 եւ որդիքն Ռամազն և Քիչարն և դուստրն զԹամարն. եւ
 քորքն իւր զՌուսադամն և զգունիա խաթունն և հօրեղ-
 բարքն իւր զբայինդուրն, զպապին, զմանուշարն, զսօրա-
 զանն, և հօրքուերքն, զԹինաթինն, ասթանդարն, և զգա-
 րէջանն. եւ պապին եղբայրն՝ զՋանին, և կողակիցն, զփար-
 վարն. եւ որդիքն՝ Ռամազն, և շէրմազանն և դստերքն
 զՀահի սօլթանն, և զգարէջանն և եղբայրն բայիսօղուն և
 կողակիցն հուրիխանն, և որդին գօջիէն և միւս եղբայրն՝
 Զուրապն. եւ որդիքն իւր զՀահնազարն, ասլանն և զալին
 և զամենայն արեան մերձաւորսն, որ մեծաւ փափագանօք
 ետ գրել զսուրբ աւետարանս, յիշատակ իւր և ծնողաց
 և եղբարց և ամենայն զարմից գանձ յաւիտենական, ի
 պայծառութիւն սրբոյ եկեղեցւոյ և յուրախութիւն ուխտի
 պաճառութիւն սրբոյ եկեղեցւոյ և յուրախութիւն ման-
 կանց նազելի մօր մերոյ նոր սիոֆնի. Արդ աղաչեմ զսր-
 բազան դասս քահանայիցդ, որք ընթեռնուք և լուսա-
 ւորիք յիշեալիք զվերոյգրեալք ի սմա, նաև զմեղաւոր
 գծող աղամալ ջուղայեցի՝ որ գրեցի և նկարեցի անարժան

ձեռք իմովք, և զուսուցիչն իմ և որք երախտիք ունիցին ի վերայ իմ, զոր տէր մեր յիսուս քրիստոս վարձաշատոյց լիցի իւր միւսանգամ գալստեանն, նաև զմարմնաւոր ծնողսն իմ զՀայրս և զմայր, և զամենայն մերձակայսն իմ: Եւ որ յիշէ սրտի մտօք, և ինքն յիշեալ լիջի առաջի ահեղ ատենին Քրիստոսի, որ է օրհնեալ յաւիտեանս Ամէն Հայր մեր որ յերս:

117բ. (Ոսկեղոծ և երկնագոյն թանաքներով)

«Արդ՝ ես մեղապարտ Բէժանս և ամուսինն իմ Լէլէն որ ստացաք զս^ք աւետարանս յիշատակ մեզ և ծնողաց մերոց: Ով ոք որ հանդիպիք սմա քրիստոսասէրք մի բերան աստուած ողորմի ասացէք զի և ձեզ ողորմեսցի նա:»

251բ. «Վերջին ըստացաւ զս^ք աւետարանիս զաւրդանից մահտեսի փարէմուղն լամպաւն և բէժան և իւր ծնաւդաց էստատին և թինաթին դեռայբուզկ որդիկն իւրանց կտկալաւն, և խատին յակոփն և ամենայն յարեան մերձաւորքն որք յետուն յիշատակ մողնու ս^ք գէորքայ Պատճառ լինելն ելաւ զմեր քահանայ տ^ր չմովան ա^ծ վարձայշատոյց լիցի ամէն գրեցաւ թվ ՌՃՀէ յուլիսի մէկն:»

II I I I I (= լրաթ ?)

253ա. «Յիշատակարան վերջին ստացողի սուրբ գրքոյս Յիշատակ է սուրբ աւետարանս Ագուլեցի Մարտիրոս վաճառականիս: Որ ի հալալ լաշխատանաց քրտնավատակ արդեանց իմոց գնեալ աղատեցի զսա ի ձեռաց պարսից գերողաց անհաւատից: Եւ արժաթափայլ պայծառ խաչիւ զարդարեցի զսա: Եւ առբերեալ եդի և ընծայեցի ի դուռն սուրբ աթոռոյս Կողթնեաց սրբազան առաքելոյն Թովմայի առ ի լինել անջնջելի յիշատակ ինձ և իմայնոց ամենեցունց: Ա՛րդ, յերեսանկեալ աղաչեմ՝ զձեզ ով սրբակրօն վարդապետք՝ քահանայք և սարկաւագունք՝ հարազատ միաբանք սուրբ աթոռոյս՝ Հարք իմ և եղբարք

սիրելիք: Ահա մեծաւ հաւատով և աներկբայ յուսով խնդրեմ ի հոտոտողացդ ընթերցմամբ յանուշահոտ ծաղկանց այս գեղեցիկ բուրաստանիս և ի ճաշակողացդ մտօք յայսմանէ բարելից սեղանոյ՝ ախորժածաշակ յարգարեցելոյ, զի զգնօղ ազատօղ և զարդարօղ սորին զանձն իմ մեղաւոր զմարտիրոս վաճառականս, և ըզ ի քրիստոս ննջեցեալ ծնօղսն իմ զյարութիւնն և զմարինոսն և զեղբարսն իմ՝ զեղիազարն զյովհաննէսն և զխաչատուրն՝ և զքոյրն իմ օսկին՝ և զվաղաթառամ՝ դստերսն իմ զշողակաթն և ըզ որդին իմ զյարութւնն:

Նաև՝ զկենդանի ընտանիսն իմ զկողակից աննայն՝ և զորդիսն իմ զյովհաննէսն և զյարութիւնն՝ և զգուստրն իմ զսիրականն, յիշեալիք ի մաքուր ազօթս՝ ձեր և ի մաղթանս սուրբ եկեղեցւոյ, մանաւանդ առաջի անմահ գառլինն աստուծոյ, Որպէսզի թերևս սբ ազօթից ձերոց օժանդակութեան՝ արժանասցօք մեր հանդերձ կենդանեօք և ննջեցելովք՝ բիւր քանքարոյ պարտուց մեղաց մերոց թողութեան, և դասաւորման ի ներքին տեղւոյ ի դասըն աջակողման: Քանզի այս իսկ միայն է յոյս և ակընկալութիւն իմ և վարձ աշխատանաց իմոց, զի սուրբ ազօթիք յիշեալ լինիցիմք ի բարեմիտ հանգիպողաց ընթերցողաց և լսողացդ: Որ և մեզ յիշեցելոցս և ձեզ յիշողացդ և հաւատարիմ խնամով պահպանողացդ սուրբ աւետարանիս ողորմած և մարդասէրն աստուած առհասարակ ռդորմեսցի ի մարմնի և ի գերեզմանի և յաներեկ աւուրն մեծի: Եւ նմա փառք և գոհութիւն յամենայն արարածոց յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն: Որ եղև այս ի թուականիս մեր ՌՄԽԵ (=1245; 1796) ամին, Ի Հայրապետութեան սբ էջմիածնի՝ Տեառն Ղուկասու սրբազան կաթողիկոսին: Եւ յառաջնորդութեան սբ Վանացս Թօմայի՝ Տեառն Թօմասու արքեպիսկոպոսին և բազմաշխատ վարդապետին:

Այսր յիշատակարանիս գրօղ՝ Ագուլեցի Մկրտիչ նուաստ արեղայս:

Յա. Վիշատակութիւն՝ վասն սրբոյ աւետարանիս եր-

որդ ստացողին, և վասն իրաց ինչ եղելոց առ նովին ժամանակաւ. գրեալ յաստապատցի յԱբրահամ վարդապետէ ի ԹՎ. ՌՄԽԵ:

Տէրն մեր Քրիստոս ասէ մեղրածորան բերանովն ի փրկագործ աւետարանին. ծառ բարի պտուղ բարի առնէ. Որպիսի է օրհնեալն յԱստուծոյ Տուտենց Յարութիւնին որդի մեծահաւատ Մարտիրոս վաճառականն, Որ գովով ծառ բարի՝ տնկեալ ի դրախտի եկեղեցւոյ, ի գնացս հոգւոյն վտակաց՝ ծաղկեալ հաւատով, և լցեալ առաքինութեան և բարեգործութեան պտղով, տայ ի ժամու պտուղ բարի, և ուրախ առնէ զաստուած, զհրեշտակ և զմարդիկ. Որպէս և մեզն ևս ընծայեաց առ այժմ՝ զհամեղաճաշակ պտուղ սուրբ աւետարանիս, և քաղցրացոյց զմեզ. Քանզի առ մերովս ժամանակաւ որդին Մաշմատհասանայ՝ մեծազօր բռնաւորին աղայ Մահմատ խանն՝ ըստ յաջողելոյ բախտին զօրացեալ յոյժ՝ յինքն գրաւեաց զբովանդակ աշխարհն սլարսից, և տիրեաց մասնաւորապէս նաև այլոց աշխարհաց, և Թագաւորական շքով և անուամբ նստէր ի քաղաքն Թէհրան. Սա ի Թուականիս մերում ՌՄԽ եկն անթիւ բազմութեամբ զօրաց ի Դավրէժ քաղաք, և ի մարանդ գաւառ, և անտի հրաւիրակս առաքեալ՝ զԱտրպատական երկրի յինքն կոչեաց զամենայն նախարարս, այսինքն՝ զխանս Հաթըրպէճանու. սկսեալ ի յորմոյ մինչև յարտաւիլ. Ընդ որս և զքաջ իշխօզն Նախշուանու՝ զՔեալպալի խանն՝ զորդին Հասան խանին. Որք հնազանդութեամբ գնացին առ նա, և եղեն նմա հարկատուք. Եւ նորա մեծապէս պատուեալ զսոսա զամենեւին, և դարձոյց յիւրաքանչիւր տեղիս, առնլով պատանդս, այսինքն զավալս ի նոցանէ, զոմանց կանայս, և զոմանց սրգիս, և զեղբարս. Բայց՝ Հերակլ բարեպաշտ տրքայն վրաց և նախարարքն Շուշի բերդին և Երեւանայ ոչ կամեցան մտանել ընդ լծով հնազանդութեան նորա. Եւ նա ի նմին ամի դարձ արարեալ գնաց ի քաղաքն իւր ի Թէհրան. Եւ զկնի երկուց ամաց առաքեաց զստրատելաւոն իւր զսիւլէյման խանն, որոյ եկեալ՝ նստաւ ի Դավրէժ քաղաքի, և կոչեաց

առ ինքն ՂԲեալպալի խանն նախնուանայ, կասկածեալ ի նմանէ վասն քաջութեան նորին, զի մի ապստամբեացի, միանգամայն և զի իւրեանց ձեռնտու լիցի, և զօրավիգն ի մարտս պատերազմի, զոր առեալ ընդ իւր տարաւ ի թէհքան առ աղայ մահմատ խանն։ Որ և մնաց տնդէն առ նմին ամս երկու, և ի բազում տեղիս բազում քաջագործութիւնս և յաղթութիւնս արարեալ՝ պատուեցաւ և փառաւորեցաւ յոյժ ի նմանէ, և ստացաւ անուն քաջութեան։ Վասն զի նա ինքն Քեալպալի խանն՝ է իրաւասէր և արդարադատ խնամօղ հայկազեանս աղգի, սիրօղ եկեղեցեաց և վանորէից, միանգամայն և քաջահմուտ և յաջողակ ի զինուորական իրողութիւնս, և առիւծանման հզօր ի պատերազմի, որ անձամբ անձին մղեալ է զբազում պատերազմօւնս՝ յաղթական դտեալ յամենայնի՝ օգնականութեամբ վերին զօրութեանն։ Քանզի ի թտականութեանս մերում ՌՄԼԸ նախարարն Ահաբայ, այն է՝ Ղարադալի Մուստաֆայ խանն եկն բազում զօրօք ի վերայ գողթան գաւառիս և կողոպտեալ յաւարի էառ զամենայն ինչս մեծի առաքելական Աթոռոյս՝ զեկեղեցականս և զարտաքսականս, և եկեալ Քեալպալի խանին՝ խորտակեաց զզօրութիւն նորա մեծաւ քաջութեամբ, և փախոյց զնա ամօթով յետս։ Եւ զկնի երկուց ամաց՝ Իպրահիմ խանն շուշի բերդին՝ ժողովեալ զլեռնականս՝ որք լէկզի կոչին, եկն ի վերայ սորա ծանր զօրօք, և սա ամրացաւ ի բերդն իւր ի նախնուան։ Եւ յետ քանի մի աւուրց՝ օգնութիւն գտեալ ի յերեանայ և ի Խոյոյ ել ի յամրոցէն և եհար չարաչար զզօրս նորա։ Եւ ցան և ցիր կացուցեալ՝ փախստական արար։ Եւ այլ բազում մասնաւոր քաջութիւնս գործեաց, զորոց չէ տեղւոյս գրել մի ըստ միովէ։ Զոր և ի թուականութեանս մերում ՌՄԽԳ, առեալ ընդ իւր աղայ Մահմատ խանին՝ գնաց ի վերայ նիւթալի խանին՝ որ նստէլն ի Քիրման քաղաքի։ Զոր յետ պաշարելոյն ամիսս ութ՝ էառ մեծաւ պատերազմաւ, զբազումս ի բնակչացն սրօյ ճարակ ետ, և զնոյնինքն զնիւթալի խանն՝ ձերբակալ արարեալ՝ կուրացոյց զաչս նորա, որ զկնի սակաւուց՝ իւրովի դեղակուր

եղեալ՝ վճարեցաւ ի կենաց: Յետ որոյ առաւել ևս զօրացեալ ազայ մահմատ խանին՝ հաստատեցաւ յիշխանութեան իւրում: Եւ ի թուականիս մեր ՌՄԽԴ եկն միւս անգամ անթիւ բազմութեամբ զօրաց պարսից ի յԱտրպատական երկիր, բերելով ընդ իւր և զՔեաղպալի խանն: Եւ անցեալ ընդ Երասխ գետ՝ դիմեաց ի յԱրցախ աշխարհ, որ է Ղարաբաղն, և պատեաց զանաօիկ և զընդարձակ բերդն շուշի: Եւ անտի ասպատակ սփռեալ՝ յաւարի էառ զգաւառօն Աբանգայ՝ զչաւանդուր, և զԳիւնէիւ, և գերեաց զբազումս: Եւ զեղբայրն իւր զԱլիզուլի խանն առաքեաց երկոտասան հազարօք առ Նախըւանաւ ի վերայ Երեւնայ, որոյ եկեալ բանակեցաւ հանգէպ բերդին: Ուր եկն ընդ առաջ նորա աստուածապետիւ Հայրապետն ամենայն Հայոց Տէր Աուկաս երջանիկ Կաթուղիկոսն սուրբ աթոռոյն էջմիածնի, իբրեւ քաջ հովիւ և փնայ՝ դնելով զանձն իւր ի վերայ հօտին և հարօին հոգեւորի: Եւ մատոյց նմա բազում՝ ընծայս՝ ըստ արժանւոյն: Զանահնար լինելով յամենայնի, զերծ պահել զսուրբ Աթոռն ի գլխաւոր փլաստոց, և առ այս ծախսեաց անդէն առ դրան նորա չափազանց գրաւս ոմանց բազում և ոմանց սակաւ տալով: Եւ ինքն սրբազան Հայրապետն մեծապէս պատուեալ փառաւորերաւ և խիլայեցաւ ի նմանէ: Իսկ յետ աւուրց ինչ զօրավարն պարսից՝ մեկնեցաւ անտի, առեալ պատանդս ի Մահմատ խանէն Երեւնայ՝ զկին և զեղբայր նորին և գնաց դէպի Վրաստան: Քանզի ազայ Մահմատ խանն՝ (որ նստէրն ի վերայ շուշի բերդին) իբրեւ ետես եթէ պաշարումն քաղաքին երկարի յոյժ և դժուարին է առնուլն, եթող զայն և խաղաց ամենայն հեթա՝ նոթանոսական բազմութեամբն յաշխարհն վրաց և փախուցեալ զարքայն նոցա զբարեպաշտն Հերակլ, էառ զմայրաքաղաքն տփիսիս՝ որ է թիֆլիզ, քանդեալ աւերեաց զշինուածս քաղաքին, կոտորեաց զբազումս ի բերան սրոյ: Եւ զանհամար քրիստոնեայս՝ մանաւանդ զհայս ի գերութիւն վարեաց՝ ըստ ծովացեալ մեղաց մերոց, և յաւարի էառ զամենայն ինչս և ստացուածս նոցա և զանօթս եկե-

ղեցեացն: Մանաւանդ զմայր Աթոռոյն մերոյ՝ սրբոյն Էջմիածնի՝ մեծագին զգեստս, և զմարգարտաշար և զսկանակուռ թագս և սաղաւարտս, և զսկեղէն և զարծաթեղէն ծանրագին անօթս, որք անգէն ի նմին քաղաքի ի պահեստի էին, ընդ նոսին և զբազում պատուական գրեանս: Եւ յետ աւուրց՝ ընդ կրունկն դարձաւ անտի աղայ Մահմատ խանն, և եկն ի սահմանս գանձակայ, որ է գանջայ: Եւ զի՝ Քեալպալի խանն նախջուանու՝ փեսայ էր Մահմատ խանին Երեանայ, զոս առաքեաց անտի առ Մահմատ խանն՝ հաւանեցուցանել զնա և ածել առ ինքն: Որոյ եկեալ յերեան, միամտեցոյց զաներն իւր, երաշխաւոր դնելով զինքն վասն նորա առաջի աղայ Մահմատ խանին, և առեալ ընդ իւր տարաւ առ նա: Զոր բազում սիրով ընկալեալ աղայ Մահմատ խանին, մեծապէս պատուեաց իբրեւ զազգական իւր, քանզի և իշխօղն Երեանայ բուն ազգաւ պարսիկ էր, որոյ ցեղն իբր յատուկ անուամբ Ղաճեար կոչի: Եւ յետ սակաւուց չուեաց անտի աղայ Մահմատ խանն և եկն ի յարգաւանդահօղ և ի յընդարձակ դաշտն Մուղան, և բանակ հարեալ՝ նստաւ անդ, եւ ի նմին տեղով խիլայեաց զմահմատ խանն Երեանայ, և մեծապէս փառաւորեալ, կացուցեալ զնա մարդպան, այսինքն՝ Պէկլարբակի, և դարձոյց ի տեղի իւր, եւ քանզի անդր քան զկուր գետն՝ եղեալ նախարարք՝ այսինքն՝ դարբանդայ, և բաքուայ, և նուխոյ, և այլոց տեղեաց ևս խանքն հնազանդեալ էին աղայ Մահմատ խանին, և թռչակ տային զօրաց նորա, և միայն շամախի էր ի միջի անդապստամբ: Վասն որոյ՝ առաքեաց աղայ Մահմատ խանն զքաջ զօրավարն իւր զՔեալպալի խանն բազում զօրօք ի վերայ շամախույ: Որոյ գնացեալ անդր՝ յապականութիւն դարձոյց զերկիրն, և պատեալ պաշարեաց զամրոցն՝ ուր էր արգելեալ ինքն նախարարն շամախույ, բայց զինի սակաւուց՝ ի տեղի Քեալպալի խանին՝ առաքեաց աղայ Մահմատ խանն՝ զայլ ոմն զօրավար և զնա երեք առ ինքն և մեծապէս պատուեալ՝ փառաւորեաց, և դարձոյց խիլայիւ ի քաղաքն իւր ի նախջուան: Եւ ինքն աղայ Մահմատ

խանն՝ բանակեալ է առ այժմ՝ ի Մուղան դաշտին, ունի ձմերել անդէն, և յառուրս գարնան գնալ վերստին ի վերայ շուշի բերդին, և առ նոյն ժամանակաւ թէ զինչ իրագործութիւնք հանդերձեալ են լինել, աստուծոյ է գիտել՝ որ տէրն է ժամանակաց:

Արդ՝ այսչափ ինչ պատշաճ համարեալ՝ գրեցի համառօտիւ ի յիշատակարանի աստ զաղայ Մահմատ խանէն, ժամանակակից գոլով նորին՝ ես աստապատեցի Աբրահամ նուաստ վարդապետս, ի մուտս նահանջ նորոգ թուականիս մերում: Որ է քսան և չորք յոբելեան, ըստ թուոյ ժամուց տունջեան և գիշերի, և չորիցս տասն, ըստ աւետարանչացն խորհրդոյ, և ըստ տարերացս հաշուի, ընդ նոսին և հինգ ամ ըստ թուոյ զգայարանաց բանականի: Առ ի ծանօթութիւն ապա եկելոցդ՝ ըստ իմաստնոյն խրատու, թէ մի անցցէ զքեւ պատմութիւն հնագունից, զի և ինքեանք ուսան ի հարց իւրեանց, քանզի ի նոցանէ ուսցիս զիմացուածս և ի ժամանակի հարկաւորութեան մարթացիս տալ պատասխանի:

Եւ զսոյն զայս արարի հրամանաւ գերապատիւ հոր մերոյ և առաքելաշաւիղ Առաջնորդին Գողթան գաւառիս՝ տեառն Թօմայի խոհեմազարդ վարդապետին Դաստակեցւոյ: Որ է վեցերորդ եպիսկոպոս ի շինութենէն այսմ առաքելական Աթոռոյս, այր խորհրդական և հանճարեղ, խոնարհամիտ և հեղահամբոյր, քաղցրաբարոյ և բազմապարգև, զարդարեալ ձօիւք հոգւոյ և մարմնոյ, և փառաւորեալ յամենեցունց: Որ կայ այժմ՝ և կառավարէ զսոյն սուրբ Աթոռս՝ խոհական խորհրդով, թէպէտև կրէ պէսպէս վիշտս և նեղութիւնս ի դառնութենէ և յաղքատութենէ ժամանակիս: Որում Տէր կեանս երկարս և խաղաղականս պարգևեցէ, ամէն:

Արդ՝ առաջագրութեանս մերում նպատակ՝ է սոյն այս, զի Աստուածախօս գեղեցկագիր սուրբ աւետարանս՝ մի է ի գերելոց անտի պատուական գրեանցն Թիֆլիզու: Զոր գնեաց ի գերողացն նախագրեալ յարութիւնին որդի՝ քաղցրապտուղ ծառն՝ շառաւիղեալն ի բարի արմատոյ՝

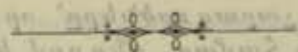
բարեպաշտօն վաճառականն Մարտիրոս՝ իբրև զգեղեցիկ և զմեծագին մարդարիտ։ Եւ ընծայեաց մեծաւ սիրով ի ձեռս վերոյգրեալ երջանիկ առաջնորդին՝ առ ի լինել հոգեոր յիշատակ իւրն և իւրայնոցն ամենեցուն ի սուրբ Աթոռս Թօմայի սրբազան Առաքելոյն, կամեցեալ սովաւ ժառանգել զերանին Եօպեայ կայծակնամաքօւր մարգարէին, որ անէ. երանի որ ունիցի յիշատակ ի Սիօն եկեղեցի։ Ապա խնդրի ի միաբանիցդ մեծի Աթոռոյս՝ որք ընթեռնօրէն զայս Աւետարանս, յիշել ի բարին՝ զԱզուլեցի տուտենց յորում թիւնեան մարտիրոս վաճառական և զԾնօղսն, և զորդիսն և զհամօրէն ազգայինս նորա՝ զկենդանիս և զննջեցեալս։ Զորս զամենեանս օրհնեսցէ Քրիստոս, հատուցանելով բազմապատիկ վարձս՝ հոգեորապէս և մարմնաւորապէս, և յիշեսցէ որպէս զաւագակն՝ յորժամ գայ արքայութեամբ իւրով, ամէն։

Գրեցաւ յիշատակաց բանս ի թուականիս մերում ՌՄԽԵ, յամսեանս յունվարի ԺԲ ի յառաքելական հրաշազարդ սուրբ Աթոռս Թօմայի՝ որ ի գիւղաքաղաքս Ազուլիս։

1Է. Մի սիւնակ յիշատակարան Ս. Էջմ. միաբան Մեսրոպ եպ. Սմբատեանի կողմից, որ ժամանակակից է մեզ. թւկ. յիշակ. 1904.

(Շար.)

Մեա. վրդ. Մաքսուդեան

ԲՀԱԳԱՎԱԴԳԻՏԱ՝ ԿԱՄ ԵՐԱՆԵԼՈՒ ԵՐԳԸ.

Գ.

Արշունան խօսեց.

Եթէ դու կարծում ես՝ թէ գործից աւելի բարձր է միտքը, ինչո՞ւ ինձ այսպիսի մի զարհուրելի գործի ես դրդում։

Քո երկմիտ խօսքերից իմ միտքը կարծես պղտորուած է։ Արտասանի՛ր միայն մի օրէնք, որով լաւագոյնին հասնէի ես։